

ПАЛІТЫЧНАЯ І ПРАВАВАЯ ДУМКА ЛЬВА САПЕГІ

В. М. Бічун

*выкладчык кафедры тэорыі і гісторыі дзяржавы і права юрыдычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта,
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, вул. Ленінградская, 8, 220030, г. Мінск, Рэспубліка Беларусь,
Bichun@bsu.by*

Артыкул прысвечаны аналізу палітычнай і прававой думкі Льва Сапегі – дзяржаўнага дзеяча Вялікага Княства Літоўскага.

Ключавыя словы: Вялікае Княства Літоўскае; Статут; Трыбунал; канцлер.

POLITICAL AND LEGAL THOUGHT OF LEV SAPIEHA

V. M. Bichun

*Lecturer of the Department of Theory and History of State and Law of the Law Faculty of the Belarusian State University, Belarusian State University, 8, Leningradskaya Str., 220030, Minsk, Republic of Belarus
Bichun@bsu.by*

The article deals with to the analysis of the political and legal thought of Lev Sapieha, a statesman of the Grand Duchy of Lithuania.

Keywords: the Grand Duchy of Lithuania; Statute; Tribunal; chancellor.

Леў Сапега – выдатны прадстаўнік палітычнай і прававой думкі Беларусі XVI стагоддзя, прафесійны юрыст, дыпламат, палітык.

Л. Сапега паходзіў са знатнага магнацка-княжацкага роду, другога па магутнасці ў Вялікім Княстве Літоўскім (далей – ВКЛ) пасля Радзівілаў. На працягу XV-XVIII стст. яго прадстаўнікі займалі важныя дзяржаўныя пасады ў ВКЛ, адзначаліся высакароднымі грамадзянскімі дабрачыннасцямі, але ў найбольшай ступені яны былі ўласцівы Льву Сапегу.

Л. Сапега нарадзіўся 4 красавіка 1557 года недалёка ад Віцебска ў радавым маёнтку Астроўна Віцебскага ваяводства. У сямігадовым узросце бацькі паслалі яго (так тады было прынята) для атрымання належнага, адпаведнага яго паходжанню, шляхецкага выхавання, у Нясвіж, дзе некалькі гадоў ён жыў пры двары Мікалая Радзівіла Чорнага. Потым, разам з сынамі М. Радзівіла, Л. Сапега выехаў на вучобу за мяжу, у Германію, у Лейпцыгскі ўніверсітэт, дзе на працягу некалькіх гадоў слухаў лекцыі на юрыдычным факультэце мясцовага ўніверсітэта. У час знаходжання ў Германіі малады Л. Сапега захапіўся рэфармацыйнымі ідэямі і перайшоў з праваслаўя ў пратэстантызм.

Пасля вяртання на радзіму пачалася бліскучая дзяржаўная кар’ера Л. Сапегі, якая завяршылася заняццем самых прэстыжных дзяржаўных пасадаў у ВКЛ. У 1581-1585 гг. – ён пісар вялікі літоўскі, у 1585-1589 гг. – падканцлер літоўскі, у 1589-1623 гг. – канцлер вялікі літоўскі і з 1623 г. – гетман Вялікага Княства Літоўскага. Памер Л. Сапега 7 ліпеня 1633 г. на 77 годзе жыцця і быў пахаваны ў касцэле св. Міхаіла ў Вільні.

Л. Сапегу належыць заслуга рэфармавання судаўладкавання ВКЛ, стварэння ў 1581 годзе Трыбунала ВКЛ – саслоўнага шляхецкага суда другой і апошняй інстанцыі, які праіснаваў да канца XVIII ст. Суддзямі Трыбунала з’яўляліся прадстаўнікі шляхты, якія выбіраліся на павятовых сойміках тэрмінам на адзін год па аднаму, альбо па два ад ваяводства (альбо павета). Апрача шляхты ў склад Трыбунала ўваходзілі таксама прадстаўнікі духавенства. На чале Трыбунала стаяў выбіраемы з ліку суддзяў маршалак. Да 1599 года Трыбунал засядаў толькі ў Вільні, а з 1599 года яго паседжанні адбываліся

таксама па чарзе ў Навагрудку і Мінску. У 1775 годзе паседжанні Трыбунала ВКЛ былі перанесены з Мінску ў Гродна.

Трыбунал разглядаў апеляцыі па рашэннях земскіх, гродскіх і падкаморскіх судоў, што тычыліся крымінальных і грамадзянскіх спраў. Справы разглядаліся канчаткова. У выпадку недахопу неабходнай большасці галасоў (суд складаўся з 46 суддзяў-дэпутатаў) справа перадавалася ў соймавы суд.

Адна з самых яркіх і велічных старонак у біяграфіі Л. Сапегі – удзел у рабоце камісіі па стварэнню Статута ВКЛ 1588 года, яго прыняццю і выданню. Неабходнасць перагляду Статута ВКЛ 1566 года паўстала ўжо падчас Люблінскага сойму 1569 года. З гэтай мэтай Люблінскі сойм стварыў Статутавую камісію, якая распачала працу па перагляду зместу Статута 1566 года. На заключным этапе значную ролю ў распрацоўцы праекту Статута адыграў Л. Сапега, які ўзначаліў Статутавую камісію. У 1584 годзе праект Статута быў адобраны на Генеральным з'ездзе беларуска-літоўскай шляхты ў Ваўкавыску, пасля чаго Стэфан Баторый паабяцаў разгледзець яго на бліжэйшым сойме і канфірмаваць (г. зн. зацвердзіць). Нечаканая смерць С. Баторыя адцягнула гэтую працэдуру да часу абрання новага караля.

У 1587 годзе праект Статута ВКЛ разглядаўся на элекцыйным сойме ў Варшаве, а на пачатку наступнага 1588 года быў зацверджаны на каранацыйным сойме ў Кракаве. Пасля гэтага 28 студзеня 1588 года Статут быў канфірмаваны прывілеем новаабранага караля Рэчы Паспалітай – Жыгімонта III Вазы. Пра ўсё гэта сказана ў прывілеі караля, які надрукаваны разам са Статутам 1588 года.

Адначасова з канфірмацыяй Л. Сапега атрымаў ад караля прывілей на выданне Статута. Прывілей даваў яму выключнае права Статут «пісьмом беларускім і польскім друкаваці і ў паветы рассылаці».

Пасля гэтага ў віленскай друкарні братоў Мамонічаў (на сродкі Л. Сапегі) распачалося друкаванне Статута на старабеларускай мове. Яно было скончана ў канцы 1588 (альбо ў самым пачатку 1589) года. Пры жыцці Л. Сапегі Статут выдаваўся яшчэ тры разы – у 1592 і ў 1594 гадах (як і ў 1588 годзе) – на старабеларускай мове і ў 1614 годзе ў перакладзе на польскую мову. Тыраж выданняў дасягнуў 4 000 экзэмпляраў, што нават для нашых дзён з'яўляецца значнай лічбай.

Статут ВКЛ 1588 г. юрыдычна замацаваў эвалюцыю палітычнага ладу ВКЛ ад магнацкай алігархіі да шляхецкай дэмакратыі, дамінуючую ролю шляхты ў дзяржаўным жыцці, а таксама адносіны, якія склаліся паміж ВКЛ і Каралеўствам Польскім пасля Люблінскай уніі. Ён адлюстравваў значную дзяржаўна-палітычную самастойнасць Княства, адасобленасць яго тэрыторыі, дзяржаўных устаноў, арміі, заканадаўства, суда, казны, дзяржаўнай беларускай мовы ад Каралеўства Польскага, што было дасягнута дзякуючы ўсебаковым намаганням Льва Сапегі. Важна адзначыць, што арыгінал Статута, менавіта той, які разглядаўся і быў зацверджаны соймам і каралём, напісаны на старабеларускай мове. Менавіта гэты беларускі тэкст, выданы ў канцы 1588 года (альбо ў пачатку 1589 года), і лічыўся на працягу ўсяго перыяду дзеяння Статута арыгіналам закона. Польскамоўныя выданні, якія пачалі друкавацца з 1614 года такога значэння не мелі і насілі прыватны (інфармацыйны) характар. Менавіта таму ў «Звароце» да ўсіх саслоўяў ВКЛ, змешчаным у якасці прадмовы да гэтага выдатнага помніка нацыянальнай прававой думкі Л. Сапега з гонарам адзначаў: «...Не обчым (г. зн. не чужым) якім языком, але сваім уласным (г. зн. беларускім) права пісанья маем».

Галоўнымі крыніцамі для вывучэння палітычных і прававых поглядаў Л. Сапегі з'яўляюцца: «Прысвячэнне» выдання Статута каралю польскаму і вялікаму князю літоўскаму – Жыгімонту III Вазе [3, с. 44-45]; «Зварот» да ўсіх саслоўяў (г. зн. грамадзян) ВКЛ [3, с. 47-48]; сам «Статут 1588», на змест якога глыбока паўплывалі і адлюстраваліся ў ім палітыка-прававыя погляды Л. Сапегі; эпістальярная спадчына Л. Сапегі (перш за ўсё ліст Льва Сапегі да Іасафата Кунцэвіча, напісаны ў 1622 годзе) [2, с. 93-109]; а таксама самастойная праца Л. Сапегі «Выклад трыбунальскіх праў» (1616).

У першую чаргу неабходна звярнуцца да вывучэння «Прысвячэння» і «Звароту», якія па сутнасці справы, увенчваюць стройную архітэктоніку велічнага будынку Статута ВКЛ 1588 года – гэтага выдатнага помніка нацыянальнай юрыдычнай думкі. Па зместу, іх можна разглядаць як невялікія, напісаныя ў духу лепшых гуманістычных традыцый эпохі Адраджэння палітычныя трактаты, у якіх выкладаецца канцэпцыя прававой дзяржавы.

Погляды Л. Сапегі на дзяржаву і права склаліся пад уплывам вучэнняў палітычных мысліцеляў і дзяржаўных дзеячаў антычнасці. Як рэнесансны мысліцель-гуманіст ён прытрымліваўся арыстоцэлеўска-цыцэронаўскай канцэпцыі паходжання і прызначэння дзяржавы. Л. Сапега лічыў, што дзяржава паўстала натуральным шляхам і прызначаецца для дасягнення магчыма лепшага жыцця. Яна засноўваецца на прынцыпах унутранага адзінства, цэнтралізма, правапарадку і законнасці.

Цэнтральнай катэгорыяй філасофіі права Л. Сапегі з’яўлялася катэгорыя свабоды. «Мудрацы ўсіх вякоў лічылі, што ў кожнай дзяржаве прыстойнаму чалавеку нічога не можа быць даражэй за свабоду», – менавіта такімі словамі пачынае Л. Сапега «Зварот» да ўсіх саслоўяў ВКЛ.

Сутнасць свабоды складаюць неадчужальныя правы чалавека – уласнасці і асабістай недатыкальнасці. «А для прыстойнага чалавека няма большай асалоды, – пісаў Л. Сапега, – як жыць у сваёй айчыне ў поўнай бяспецы, ні з кім не біцца і не сварыцца і каб ніхто яго не зняславіў ці пакалечыў або паквапіўся на яго дабро».

Менавіта для абароны грамадзянскіх свабод і існуе права, якое Л. Сапега разглядаў як сапраўднае праяўленне розуму чалавека, «вартавога ўсеагульнай свабоды». «Галоўнай мэтай законаў ва ўсім свеце, – адзначаў Л. Сапега, – з’яўляецца падтрыманне ў грамадстве такога становішча, каб кожны мог захоўваць у непарушнасці добрае імя, здароўе і маёмасць і не цярпець з боку іншых ніякай шкоды. У гэтым і заключаецца наша свабода, якой мы ганарымся перад іншымі хрысціянскімі народамі». Права павінна забяспечыць дзяржаве ўнутраны парадак, стабільнае і ўстойлівае развіццё, сацыяльны мір. Таму жыццё ў адпаведнасці з законамі – абавязковая ўмова існавання дзяржавы. Л. Сапега любіў паўтараць і ўжываць у сваіх творах крылаты афарызм Цыцэрона: «Естесмо невольнікамі прав для того, абысь мы вольности уживати могли». У перакладзе на сучасную беларускую мову гэта можа гучаць так: «Мы павінны з’яўляцца рабамі законаў для таго, каб мець магчымасць карыстацца свабодай». Гэта катэгарычны імператывы грамадства. Толькі павага да права дае магчымасць быць сапраўды свабоднымі. «А пра тое ён, вялікі і паважаны філосаф грэчаскі Арыстоцель сказаў, – спасылаўся Л. Сапега на аўтарытэт другога выдатнага мысліцеля антычнасці, – што там...дзе права альбо статут пануе, там сам бог усім кіруе».

Кожны чалавек павінен ведаць межы сваёй свабоды, а для гэтага, на думку Л. Сапегі, неабходна вывучаць законы. «Кожнаму прыстойнаму чалавеку належыць іх ведаць, і будучы дасведчаным у іх, стрымліваць сябе ў сваіх учынках, дзейнічаць у адпаведнасці з пісаным законам і нікога не крыўдзіць, а калі б сам кім быў пакрыўджаны, ведаў, дзе абарону і лекі ад крыўды сваёй шукаць». Больш таго, «кожны жыхар заслугоўвае ганьбавання, калі сваімі вольнасцямі пахваляецца, а карыстацца законам і разумець яго як асабістую засцярогу не жадае».

Л. Сапега лічыў, што закон павінен быць аднолькавым і абавязковым для ўсіх станаў. Разам з тым, ён павінен быць накіраваны супраць асобных правапарушальнікаў. Закон – гэта «аброць і цуглі, каб стрымліваць кожнага нахабніка ад усялякага гвалту і самавольства і не даваць яму магчымасці здэквацца над слабейшымі і бяднейшымі ды прыгнятаць іх». Калі ў грамадстве, заўважаў Л. Сапега, адсутнічае павага да права, пануе свавольства і беззаконнасць, яно не можа лічыцца чалавечым і справядлівым, а з’яўляецца воўчай зграяй. Пры гэтым ён зноў спасылаўся на аўтарытэт Арыстоцеля, на словы апошняга пра тое, што «там дзікі звер пануе, дзе чалавек выкарыстоўвае ўладу паводле асабістага меркавання». Права павінна не дапусціць выкарыстання дзяржаўнай

улады ў карысных мэтах правіцеля, прадухіліць выраджэнне манархіі ў тыранію і, такім чынам, абараніць падданных ад злоўжывання вярхоўнай улады. Тыранію Л. Сапега лічыў несумяшчальнай з патрабаваннямі чалавечага розуму і справядлівасці.

Усё гэта дае падставу разглядаць Л. Сапегу як прыхільніка ідэі прававой дзяржавы.

Ужо сучаснікі добра разумелі значэнне дзейнасці Льва Сапегі. Яны называлі яго «літоўскім Салонам». Зразумела, што тэрмін «літоўскі» мае не этнаграфічны, а дзяржаўна-тэрытарыяльны сэнс і азначае прыналежнасць да ВКЛ.

Наступныя пакаленні таксама высока цанілі дзейнасць і духоўную спадчыну Л. Сапегі. У прыватнасці, адзін са стваральнікаў Канстытуцыі 3 мая 1791 года, выдатны польскі асветнік XVIII стагоддзя Гуга Калантай (1750-1812), выступаючы на сойме Рэчы Паспалітай 28 чэрвеня 1791 года ў сваёй прамове сказаў: «Гаворачы аб «Літоўскім статуте», я маю на ўвазе тую кнігу, пра якую нельга ўспамінаць без вялікага захаплення. Гэты твор у сваёй сукупнасці (г. зн. разам з «Прысвячэннем» і «Зваротам») прынёс бессмяротную славу Льву Сапегу.» Літоўскі статут» робіць гонар чалавечаму розуму... «Літоўскі статут» складзены настолькі разумна, што яго можна лічыць самай дасканалай кнігай законаў ва ўсёй Еўропе» [1, с. 347].

Пацвярджэннем слоў Г. Калантая з'яўляецца тое, што Статут ВКЛ 1588 года дзейнічаў на тэрыторыі Беларусі і Літвы больш за 250 гадоў і быў адменены Мікалаем I толькі пасля лістападаўскага паўстання 1830-1831 гадоў. Такім чынам, ён дзейнічаў некалькі дзесяткаў гадоў нават пасля таго, як беларускія землі ў выніку падзелаў Рэчы Паспалітай у 1772, 1793, 1795 гг. паміж Аўстрыяй, Прусіяй і Расіяй былі інкарпараваны ў склад Расійскай імперыі. У 1832 годзе дзейнасць Статута была спынена на тэрыторыі Віцебскай і Магілёўскай губерняў, а ў 1840 годзе – на тэрыторыі Гродзенскай, Мінскай і Віленскай губерняў.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Избранные произведения прогрессивных польских мыслителей. М., 1956. Т. 1. С. 347.
2. Памятники философской мысли Беларуси XVII - первой половины XVIII в. Минск, 1991. С. 93-109.
3. Статут Вялікага Княства Літоўскага 1588: Тэксты. Даведнік. Каментарыі. Мінск, 1989. С. 44-48.

ІДЭАЛАГІЧНЫЯ ПЕРАДУМОВЫ РЭФОРМ 1760-Х ГАДОЎ У РЭЧЫ ПАСПАЛІТАЙ

А. В. Валеўка

*старшы выкладчык кафедры канстытуцыйнага права і дзяржаўнага кіравання УА “Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт”, Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт, вул. Блахіна, 29, 211446,
г. Наваполацк, Віцебская вобл., Рэспубліка Беларусь,
a.valevko@psu.by*

Пытанні рэформ дзяржаўнага ладу ў Рэчы Паспалітай у айчынай гісторыка-прававой навуцы пакуль не зусім падрабязна даследаваны. Вельмі важным з'яўляецца вывучэнне ідэалагічнага падмурку працэсу рэфармавання дзяржаўных устаноў. У артыкуле разгледжаны асноўныя тэорыі і праграмы рэфармавання дзяржаўнага ладу, якія сфармаваліся ў першай палове XVIII ст.

Ключавыя словы: Рэч Паспалітая; парламентарызм; рэфармаванне.